

- a könyvtári személyzet felosztása a két szolgálattípus között,
- a könyvtárosok munkaidejének felosztása a két tevékenységi terület között.

Mindkét megoldás helyessége vitatható. Sokkal jobb az az egyre erősödő felfogás, amely szerint a rutin jellegű feladatokat a könyvtáron belül centralizálni kell. Ezeket a könyvtárkezelők végezhetik, akiket azonban előzőleg alaposan ki kell képezni.

Bradfordban az 1969. évi radikális reform ezt az elvet képviselte. Az egyetem megszorított kéréseit csak úgy tudták kielégíteni, hogy a szakkönyvtárosokat min-

den rutin jellegű feladat alól mentesítették. Így az információs szolgálat erőteljesen fejlődhetett. A szakkönyvtárosok magas szintű szolgáltatással tudták segíteni a felhasználókat. A könyvtár keretei között a szelektív információterjesztés is kialakulhatott a mérnöki tudományok, a piackutatás, a matematika, a gyógyszerészet, a pszichológia, a biológia és a kémia területén.

A könyvtárosok szakosítása az angolszász országokban még viszonylag új dolog, így a további eredmények még váratnak magukra. De azokon az egyetemeken, ahol már végbement, ott a könyvtárosok és a felhasználók egyaránt elégedettek vele.

Hivatkozások

1. HUMPHREYS, K.: The Subject specialist in national and university libraries = Libri, 17. k. 1967. p. 29–41.
2. DANTON, P. J.: The Subject specialist in national and university libraries, with special reference to book selection = Libri, 17. k. 1967. p. 42–58.
3. CROSSLEY, Ch. A.: The Subject specialist librarian in an academic library: his role and place = Aslib Proceedings, 26. k. 6. sz. 1974. p. 236–249.
4. COPPIN, A.: The Subject specialist in the academic library staff = Libri, 24. k. 1974. p. 122–128.
5. GUTTSMAN, W. L.: Subject specialization in academic libraries: some preliminary observations on role conflict and organizational stress = Journal of Librarianship, 5. k. 1973. p. 1–8.
6. MICHALAK, Th. J.: Library services to the graduate community: the role of the subject specialist librarian = College and Research Libraries, 37. k. 3. sz. 1976. p. 257–265.
7. HORTON, J. J.: Library liaison with social scientists: relationship in a university context. = Aslib Proceedings, 29. k. 4. sz. 1977. p. 146–156.
8. WOODHEAD, P.: Subject specialization in three British university libraries: a critical survey = Libri, 24. k. 1974. p. 30–60.
9. LUNDY, C.–HOLBROOK, A.: The Subject specialist in polytechnic libraries = New Library World, 73. k. 1972. p. 393–396.

/MINGAM, M.: La fonction de bibliothécaire spécialiste dans les bibliothèques universitaires anglo-saxonnes = Bulletin des Bibliothèques de France, 26. köt. 3. sz. 1981. p. 139–145./

(Csengődy Eszter)

Könyvtárak, technika, információs piac

Bár 1960 óta számos cikk bizonygatta a könyvtár közelgő elmúlását, a könyvtárak mégis élnek. Alkalmazkodva a változó világhoz továbbra is szolgálják a hálás használók millióit, még ha tevékenységüket a gazdasági nehézségek szorításában kell is folytatniuk.

A jóslások veszélye

Akik manapság az évkönyvek, a papírra nyomtatás minden formája, a könyvtárak és a könyvtárosok alkotását hangoztatják, úgy vélik, hogy az „elavult” könyvre/könyvtárra a kegyelemdőfést az új elektronikus technikával felvértezett információs vállalkozók új agresszív nemzedéke fogja adni. A jóslat nagyon is ismerős, emlékezzünk csak a 60-as években a számítógépek és elektromos információhordozók első hullámát fogadó

túlradó lelkesedésre, amikor hasonlóképpen bizonyosra vették a könyvek/könyvtárak elkerülhetetlen halálát.

Jelenleg fennáll annak veszélye, hogy a könyvtárak fenntartói, ha nem fogadják e jövődöléseket kellő kritikával, elhanyagolják vagy akár le is írják a könyvtárakat az ígéretebbnek hitt, de még korántsem kipróbált vagy éppen nem is létező újabb technika reményében. Az utóbbi két évtized tapasztalatai arra figyelmeztetnek, hogy az információs technika újdonságai gyakran a vártnál költségesebbek és problematikusabbak. Az újabb és újabb technikai eszközök/vívmányok érthetően felgyújtják sokak képzeletét, s a jövőt illető következtetésekre sarkallnak. A tudományosan megalapozott prognózisokat nem hagyhatjuk figyelmen kívül, de még kevésbé kritika nélkül. A megannyi téves előrejelzés tanulságaként leszögezhetjük, hogy elfogadható biztonsággal lehetetlen a jövőbe látni. Egy-két példa a jóslások megbízha-

tóságát illetően: a vészjósló hangok ellenére a könyvkiadás virágzik az USA-ban, az 1960. évi 15 000 helyett a múlt évben 45 000 könyv látott napvilágot; az oktatástechnikai forradalom még mindig nem következett be; viszont senki nem jósolta meg az energiaválságot és a kézi számítógépet.

De emlékeztetünk a 60-as évek azon tudósaira, akik szerint az elektronikus és a nyomtatott hordozók igen jól kiegészíthetik egymást. Ők voltak közelebb a valósághoz, de a szerény előrejelzésnek soha sincs olyan vonzereje, mint a drámai jóslatnak.

A könyvekre, könyvtárakra és információs technikára vonatkozó merész jövőképek többnyire a gondolat, és nem a gyakorlat művelőitől erednek, tehát azoktól, akiknek nem kell megvalósított eszméiket a piac ítétele elé vinni és személyes felelősséget vállalni a sikerért. Az elméleti előrejelzéseknél figyelmen kívül szokták hagyni az időzítést, pedig egyáltalán nem közömbös, hogy a jövődöntő változás évek vagy évtizedek múlva következik-e be. (Például mikroformák és elektronikus hordozók gyors elterjedésére számítva egyes könyvtárak nagyságrendekkel kisebb raktárakat terveztek.)

A futurologusok meglátásai általában hasznosak, mert hozzásegítenek a tágabb környezetünkben ható társadalmi, gazdasági és technikai erők jobb megismeréséhez, figyelembevételéhez. A döntésért való felelősséget azonban a menedzsernek és a fenntartóknak kell vállalniuk; ehhez pedig tisztában kell lenniük azzal, hogy ezek az erők mikor és hogyan hatnak az adott szervezetre.

A „papírmentes társadalom”

A hagyományos könyv jövője is védelmezőkre talál [1–2], de nézzük azok véleményét, akik közeli végét javasolják.

Lancaster [3–4] nevéhez fűződik a jövőkép, amelyben a papír mint információhordozó megszűnik. Nézete szerint sebesen haladunk a papír nélküli társadalom felé. A számítási- és kommunikációs technika vívmányai ugyanis elvezetnek bennünket egy olyan globális rendszerhez, amelyben minden kutatási és fejlesztési tevékenység és eredmény teljes egészében elektronikus módon lesz összegezhető, publikálható, terjeszthető és felhasználható. Ilyen kommunikációs környezetben a papír szükségtelenné válik. Jelenleg e természetes evolúció közbenső szakaszánál tartunk, útban a papírra nyomtatástól az elektronika felé.

A tudós szerző sok elgondolkodtató megállapítását az utóbbi 20 év során az elektronikus rendszerekből leszűrt tapasztalataira alapozza. Ennek ellenére nem lehet a 2000. évre megjósolt papírmentes társadalmat, valamint a könyvtárak és könyvek eltűnését egyébnek, mint pusztán spekulációnak vagy tudományos fikciónak tekinteni. Hiszen a feltételezett papírmentes társadalom is

legfeljebb csak része, kísérő jelensége lehet társadalmunk és életünk gyökeres átalakulásának. Abban az eljövendő társadalomban viszont nemcsak a könyvtárak, de mindazok az intézmények és tudósok, amiket és akiket a könyvtár szolgál, ugyanúgy ósdiakká, divatja múltakká válnának. Ilyen alapvető változás előkészítéséhez most még semmit sem tehetünk. A leghelyesebb, ha lépést tartunk a következő évek változásaival, kísérletet teszünk a közeljövő, az elkövetkező öt, tíz vagy 15 év helyes tervezésére, mert ezidő alatt még biztosan együtt fog élni a papír az elektronikus hordozókkal.

Giuliano kiáltványa

Giuliano egy másokkal közösen készített jelentésében [5] a könyvtárakat az információs korban túlhaladott intézményeknek jelöli meg. Véleményét egy cikkben is megfogalmazta, melynek címe: „Manifesto for librarians” (kiáltvány a könyvtárosokhoz) [6]. Híressé vált tanulmányának a könyvtárak jövőjével foglalkozó fejezete „Giuliano's Manifesto” néven vált ismertté.

Kiáltványa szerint a könyvtárak mindenhol hanyatlóban vannak. A pénzkeretüket megnyírbálják, használatuk csökken, személyzetük egy részét elbocsátják, nyitvatartási óráikat megrövidítik, a fiókkönyvtárakat bezárják, a könyv- és folyóiratvásárlásokat drasztikusan korlátozzák. Helyzetük tehát reménytelen. A könyvtárosok számára azonban még nem túl késő választani a kínáló lehetőségek között: vagy átforgalmazzák a könyvtárat korszerű információs központtá, ahol megfelelő módszerekkel és eszközökkel állnak a használók szolgálatára, vagy feladják és elhagyják a könyvtárat, s független információs szakemberként működnek, illetve átváltak az információs korszak teremtette újabb munkaterületekre.

Valóban, a könyvtárak súlyos, de semmiképpen sem reménytelen helyzetben vannak. Az utóbbi években nem azért csökkentek a könyvtári költségvetések, mert a társadalom valami okból nem ismeri el a könyvtárakat az információs korszak intézményeként: a könyvtár csak osztozik abban a megszorításokkal teli állapotban, amelyben szerte Amerikában számos oktatási és kulturális intézmény találja magát.

De egyébként sem áll fenn a könyvtárhasználat országos méretű hanyatlása. Inkább helyi jelenségekről van szó. Jól dokumentálható vándorlás figyelhető meg az amerikai Északkelet és Középnugat régi városából a Napövezet (Sun Belt) városai felé, vagyis átrendeződik a könyvtárhasználó lakosság; a háború után született gyerekek is felnőttek, s amilyen mértékben a gyermekek hiánya miatt bezárnak az iskolák, olyan arányban csökken a könyvtárak iránti igény is, hiszen a fiatalok és diákok teszik ki a könyvtárlátogatók zömét.

Giuliano minden könyvtártípus végnapját jósolja, holott nyilvánvaló, hogy az egyes típusok más-más célt szolgálnak. Közülük egyik vagy másik sebezhetőbbé vált a gazdasági hanyatlás és az új technológia következtében. De a könyvtárak – mivel még nincsenek meggyőző bizonyítékok a nyomtatás megszűnésére – még mindig az egyetlen gyakorlati hozzáférési lehetőséget jelentik az emberi szellem kincseivel (s ez különösen a tudományos könyvtárakra áll), s mindaddig, amíg mással nem pótolhatók, meg kell nyernünk számukra a társadalom folyamatos támogatását.

Információs szakemberek

A könyvtáraknak és könyvtárosoknak igenis van jövőjük, de nem társadalmunk átfogó információs ügynökségeiként és menedzsereiként. Ne szédítsenek meg bennünket a „posztindusztriális” vagy az „információs társadalomról” szóló divatos szövegek, amelyek szerint a könyvtárosnak vagy sikerül az információk fő menedzserévé válnia, vagy – amennyiben ezt a kínálkozó alkalmat elhalasztja – maga okozza korai pusztulását. Ezzel szemben határozottan állítjuk, hogy a könyvtárosokra a jövőben is lényeges, bár korlátozott szerep vár, de semmi esély arra, hogy az információ fő kezelőivé váljanak az információs társadalom értelmében.

Az információs társadalom fogalma az 1960-as és 1970-es években merült fel. Ennek értelmében mindaz, amit köznapian kereskedelemnek, kommunikációnak, postaszolgáltatásnak, bankügynek, publikálásnak, oktatásnak, könyvtárügynek neveznek, azaz gyakorlatilag mind, az információ átvitelével kapcsolatos tevékenység a társadalom információs szektorához tartozik. Ebben az értelemben az információs szektor a munkaerő felét foglalkoztatja és a Bruttó Nemzeti Termék (GNP) felét állítja elő. E széles tevékenységi körben foglalkoztatottakat ugyan elnevezhetjük információs szakembereknek, de ettől a könyvtáros még könyvtáros marad, ugyanúgy ahogy egy portás portás.

Adjuk fel a könyvtárakat?

Nem lehet kritikátlanul hagyni Giuliano javaslatát, miszerint a könyvtárosok tegyenek le a könyvtárosi szemléletükről, sőt mondjanak le magáról a könyvtárról is, majd menjenek más, jobban dotált tájékoztatói munkakörbe. Ezek a divatos és hangzatos nézetek sok könyvtárost megingatnak, sőt egyes könyvtárosi iskolák már a „könyvtáros” megjelölést is kerülnek.

Megmaradtak és megmaradnak azonban azok az elkötelezett könyvtárosok, akik hivatástudatukban felelősséget éreznek a könyvtári intézményért, mint az emberiség papíron, filmen, elektronikus információhór-

dozókon stb. feljegyzett tudásának tárházaiért. A technika haladásával új formák tűnhetnek fel, változhat a könyvek aránya a filmhez/szalaghoz/lemezhez és más hordozókhoz, de a könyvtár alapvető funkciója változatlan marad.

Avval is érvel Giuliano, hogy az emberek többsége nem az olvasás útján jut az információkhoz, viszont figyelmen kívül hagyja a tényt, hogy ezek az információk valamilyen formában olyan emberektől származnak, akik információikat olvasás révén szerezték meg. Továbbá azt állítja, hogy még a valóban olvasók is egyre kevésbé használják a könyvtárat, – ezt mutatja a bestsellerek, olcsó könyvek, a könyvklubok és speciális magazinok elburjánzása. Itt viszont arról feledkezik meg, hogy a kiadványok szerzői a legszorgalmasabb könyvtárlátogatók. A könyvtár változatlanul megmarad utolsó mentevárnak, ahol a kutatók megtalálhatják a máshol fel nem lelhető vagy anyagi lehetőségeik korlátozott volta miatt számukra beszerezhetetlen dokumentumokat.

Túlhaladtak a könyvtárak?

A kiáltvány nagyon is megkérdőjelezendő s egyben legveszélyesebb megállapítása szerint a könyvtárak jelentősége csekély, mert az online bibliográfiai keresés és a piaci ellátó szervezetek révén minden dokumentum napok alatt beszerezhető. Ha ez így volna, akkor a könyvtárak valóban lezuhathatnák a redőnyt. De nincs így, és ezt a „nagy hazugságot” idejében vissza kell utasítani. Az igazság ugyanis az, hogy az új technikára épített információs szolgáltatások léte nagymértékben függ a könyvtári piactól, és az információs vállalkozók főképpen a könyvtárakra számítanak klientúrájuk dokumentumokkal való ellátásában.

Figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy a frissen megjelent irodalom csak néhány évig vagy még rövidebb ideig kapható a piacon, utána már a könyvtárakra szorul az, akinek valamire szüksége van. Mind a régebben, mind az újabban kiadott dokumentumok könyvtárak ezrei révén férhetők hozzá, s nem a könyvtárosi forgalomban!

Dokumentumellátás

Néhány jelentősebb nem-könyvtári információs cég újabban vállalkozik dokumentumok szolgáltatására is.

Az ISI (Institute for Scientific Information = Tudományos Tájékoztatói Intézet) a világ leggyakrabban idézett 6500 folyóiratát indexeli; megrendelésre a cikkek másolatait is előfizetői rendelkezésére bocsátja. Ezt az ISI által fenntartott OATS (Original Article Tearsheets = Eredeti Cikk Támpéldány) szolgáltatást kutatók és könyvtárak veszik igénybe. E szolgáltatás korlátai: a) a 6500 lap csak töredéke a világon megjelenő, fontosnak tartott

70 000 tudományos és szakfolyóiratnak; b) az ISI csak az utolsó négy évfolyamot őrzi meg; c) a szolgáltatás nem terjed ki sem a könyvekre, sem könyvrészletekre. Az OATS az igényeknek csak egy töredékét elégíti ki, s nem jelent fenyegetést a könyvtárak számára.

Jól ismert a CAS (Chemical Abstracts Service) újabban indított s mintegy 12 000 folyóíratra épülő dokumentumellátó szolgálata (Documentum Delivery Service), amelyre a használók rendeléseiket az OCLC vagy online információs központon, illetve Telex/TWX útján adhatják fel.

Hasonló szolgáltatásra rendezkedett be a BLLD (British Library Lending Division = Brit Nemzeti Könyvtár Kölcsönző Részlege), amely 50 000 időszakos kiadványra és mintegy 1 millió könyvre támaszkodik.

A CRL (Center for Research Libraries = Kutatási Könyvtárak Központja) online rendszere Chicagóban a BLLD állományára támaszkodik. Mind a CRL, mind a BLLD fő használói a könyvtárak. Meggyőző példájával találkozunk itt a kialakuló „könyvtárak könyvtárának”, amely kiegészíti és kibővíti az egyes könyvtárak gyűjteményeit és javítja ezáltal a használók ellátását.

Jelentős új szolgáltatás gazdája az UMI (University Microfilms, Inc.), amely folyamatosan mikrofilmre veszi és másolatban árusítja a disszertációkat, illetve azok kivonatait (Dissertation Abstracts), folyóiratok régebbi évfolyamait, valamint kívánságra az elfogyott könyveket.

Vannak, akik a dokumentumellátásra berendezkedő s egyre sokasodó üzleti vállalkozásokban a könyvtárak létére törő fenyegetést látnak. Éppen ellenkezőleg, az új szolgáltatások a könyvtárak erősödéséhez vezetnek. Ezek a szolgáltató vállalatok nem prosperálhatnak a könyvtárak nélkül, de a könyvtárak is szegényebbek lennének e vállalatok szolgáltatásai nélkül.

Az ISI, CAS, UMI és hasonlóképp hízagpótló tevékenysége ellenére gondolni sem lehet a Kiáltványban hangoztatott néhány napon, vagy akár néhány hónapon belüli hozzáférésre a közművelődési, az egyetemi vagy szakkönyvtárak nélkül, a nem-nyereséges, nem-önfenntartó, szubvencionált intézmények nélkül. Hiszen a könyvtárak mondhatják magukénak az információs területen belül a legfontosabb, de üzletileg legelőnytelenebb tevékenységek monopóliumát, nevezetesen a civilizációnkat tükröző adatok/feljegyzések kiválasztását, beszerzését, megőrzését és ingyenesen rendelkezésre bocsátását. Ez a könyvtár ereje s egyben gyengesége is.

A nyereségre dolgozó tájékoztató vállalatok bizonyára számos további szolgáltatással lepik majd meg az információs piacot, de általában nem fognak tudni vállalkozni átfogó retrospektív anyag tárolására. Az UMI és néhány hasonló vállalat csak látszólag kivétel, ugyanis ezek éppen a könyvtárak ellátására rendezkedtek be. Ha pedig a későbbiekben sikerül áttérniük a nehézkes mikrofilmek helyett egy hatékony, elektronikus tárolási, visszakeresési és szállítási rendszerre, akkor előfutárai

lehetnek az ún. kommerciális könyvtáraknak. Az üzleti alapokon nyugvó könyvtár életképessége viszont már technikai és gazdasági kérdés, de megvalósítása politikai kérdés is.

Online szolgáltatások

Indokolt-e Giuliano véleménye, miszerint az online bibliográfiai kereső rendszerek a könyvtárak felszámolását fogják eredményezni.

A 60-as és 70-es években a nagyobb A&I (Abstracting and Indexing = referáló és indexelő) vállalatok (Index Medicus, Chemical Abstracts, Physics Abstracts, BIOSIS stb.) adatkezelési műveleteiket számítógépesítették és melléktermékként géppel olvasható adatszalogokat állítottak elő. A legtöbbjük eladja vagy bérbe adja szolgálatát olyan nagyvállalkozásoknak, amilyenek a DIALOG, az ORBIT vagy a BRS. Így vált lehetővé egyes fejlett országok könyvtáraiban, irodáiban és laboratóriumaiban online módon az adatbázisokban való irodalomkutatás. A keresések zöme azonban ezután is a könyvtárak nyomtatott indexei révén történik. De a számítógépes keresés végterméke a dokumentumok bibliográfiai leírásainak listája, nem pedig a dokumentumok teljes szövege. A kapott bibliográfiával a keresőnek feltétlenül még a könyvtárhoz kell fordulnia, lévén a könyvtár az egyetlen hely, ahol a dokumentumok többsége megtalálható.

A bibliográfiai keresés funkcióját tehát sikeresen gépesítették, de a dokumentumellátást nem. Ez utóbbi még nagy mértékben függ a könyvtáraktól, a másoló berendezésektől, a postaszolgálatától, a könyvtárközi kölcsönzéstől és egyéb, nem elektronikus módszerektől. A bibliográfiai keresés (és „hálózatosság”) számítógépesítésének ígérete addig nem valósulhat meg teljes egészében, amíg nem oldódik meg a dokumentum teljes szövegének elektronikus formában való tárolása és hozzáférhetősége. (E korszak előfutárainak tekinthető a LEXIS, a jogi anyagok és a NEXIS, néhány vezető újság teljes szövegét tároló és visszakereső rendszer.) Közbenlépésfokok lehetne a meglévő dokumentumok másolatának tárolására és átvitelére alkalmas telefaxszimile (táv-hasonmás) és videolemez rendszer, de széles körű alkalmazásáig még sok évnek kell eltelnie.

A referáló és indexelő, valamint az online szolgáltatások csak akkor lehetnek rentábilisek, ha anyagukat nyomtatott formában is eladják. A nyomtatott indexek fő másolói azonban a könyvtárak. Sőt, ha később a nyomtatottat az elektronikus forma ki is szorítaná, a könyvtár továbbra is meghatározó szerepet játszik, lévén a könyvtár marad a fő csatlakozási pont a kutatók és az indexelendő-referálandó gyűjtemények között.

Az online keresések zömét könyvtárosok végzik, s tulajdonképpen ez nem más, mint új eszközökkel ope-

ráló referenz szolgáltatás. A könyvtárak rendszeres használói ugyanazok a tudósok és kutatók, akik írják azokat a könyveket, tanulmányokat, amelyeket a referáló és indexelő szolgáltatás feldolgoz. A tudósok és kutatók azokban az ipari laboratóriumokban, kereskedelmi cégekben, egyetemeken stb. dolgoznak, amelyek a könyvtárakat létrehozták és fenntartják. Így hát nagyon valószínűtlen, hogy az akár nyomtatott akár online formájú referáló és indexelő szolgáltatások piaca és maga a tudományos tájékoztatás távol kerülhetne a könyvtárraktól, elkerülhetne azoktól, akik sajátjukként használják. Az online keresés annál kevésbé sem szüntetheti meg a könyvtárakat, mivel éppen a könyvtárak hozták létre az online keresés üzletét és jelentik ma is annak fő piacát.

Információs ügynökök

Tíz-tizenöt éve jelentek meg, s azóta növekvő számban működnek a haszonra dolgozó információs ügynökségek, amelyek speciális információs szolgáltatásaikat kereskedelmi és ipari klientúrájuknak ajánlják fel.

Egyesek ezekben az élelmes, új vállalkozásokban a könyvtár léte elleni fenyegetést látnak. Véleményünk szerint ez az aggodalom nem indokolt. Az új vállalkozások szerepe hézagpótló, s abban áll, hogy kielégítsenek olyan speciális és költséges igényeket is, amelyeket a könyvtárak nem vállalhatnak.

Ahogy szigorodnak a gazdasági feltételek, úgy kényserülnek egyes könyvtárak egyes szolgáltatásaikért térítést kérni. A veszély itt az, hogy a bevételek hajszolása háttérbe szoríthatja alapszolgáltatásaikat, s csökkentheti a fenntartási támogatást. A legtöbb könyvtáros elvileg ellenzi, hogy egyes szolgáltatásokhoz csak a fizető használó juthasson hozzá. Persze arról sem lehet szó, hogy azokat a speciális szolgáltatásokat, amelyeket ma az információs vállalkozások pénzért kínálnak, a könyvtár megerősített személyzettel ingyen végezze el, már csak azért sem, mert hamarosan belefutna az igényáradatba, s költségvetése menten felborulna. Ezért a munkáigényes ingyenes referenz szolgáltatást nyújtó könyvtáraknak inkább arra kell törekedniük, hogy megtanítsák olvasóikat berendezéseik és állományuk önkiszolgáló használatára.

Az információs vállalkozások létezésének és rentabilitásának bázisát a könyvtárak képezik, s az információs ügynökök ma már a könyvtárhasználók legújabb körét jelentik. Létük nem a nyilvános könyvtárakat, hanem inkább a helyi szakkönyvtárakat fenyegeti: sok vállalat meg fogja gondolni, hogy saját könyvtár fenntartása helyett inkább megveszi a számára szükséges információt, inkább „béreli” a könyvtárost, semmint „megveszi”.

Üzleti vagy ingyenes könyvtárak

A jelenlegi információs társadalmat az elmúlt száz évben kifejlődött ingyenes közoktatás, s ennek szerves elemét jelentő ingyenes könyvtár alapozta meg. Ezzel szemben Giuliano és más látókörök arról akarnak bennünket meggyőzni, hogy az ingyenes könyvtárak a letűnő társadalom képződményei, és ezért nem lehetnek a posztindusztriális társadalomban is életképesek. Sürgetik hát a könyvtárakat az ingyenesség etikai alapállásának feladására, biztatják a könyvtárosokat, lépjenek be az információs üzletbe, vagy alakítsák át magát a könyvtárat önfenntartó vállalkozássá, ahol minden szolgáltatásért fizetni kell. Véleményünk szerint, alapjában elhibázott tanács ez. Éppen az ingyenesség könyvtári etikája tette és teszi a könyvtárakat érdemessé a társadalom támogatására. A könyvtárakat szubvencionálják, mivel az amerikai társadalom alaptétele, hogy szabad társadalom csak tájékozott polgársággal valósulhat meg.

Ugyanakkor nem lehet egyetérteni azokkal a könyvtárosokkal sem, akik elvből minden térítés ellen vannak. Sok könyvtár helyesen és jogosan kér és kap speciális szolgáltatásaiért térítést, így pl. másolásért, online számítógépes keresésért, bizonyos könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatásokért, késedelmesen visszahozott könyvekért stb. A könyvtár azonban természeténél fogva nem lehet üzleti vállalkozás, s nem hozhat nyereséget. Az új technika alkalmazása sem változtatja meg alapvető funkcióit: a szerzeményezést, megőrzést, gondoskodást a dokumentumok hozzáférhetőségéről. Az információs társadalomban a könyvtárosoknak és az információs üzletbereknek egyaránt megvan a maguk szerepe; a könyvtárosok nem vetélytársai az új információs vállalkozóknak és viszont, hanem olyan természetes szövetségesei egymásnak, akiknek boldogulása egymásrautaltságtól függ. A könyvtárak léte végső soron nem azon múlik, mit tesznek vagy nem tesznek a könyvtárosok, hanem azoknak az intézményeknek vagy közösségeknek a sorsán, amelyek fenntartják őket.

A változó könyvtár

A statikusnak, konzervatívnek tekintett könyvtári intézmény az utóbbi száz év alatt igen eredményesen volt képes alkalmazkodni a változó körülményekhez, az új igényekhez, az új technikához.

Az amerikai tudományos könyvtárak a múlt évszázadban általában 16 évenként kétszeresükre nőttek. 1950-ben az USA-ban és Kanadában húsznál kevesebb tudományos könyvtárnak volt egymilliónál nagyobb állománya; 1980-ban már százak. Megállapították, hogy a mindenkori tudósok legnagyobb része ma is él és alkot; ugyanez vonatkozhat a könyvtárakra is; a ma működő könyvtárak túlnyomó többségét az utóbbi 30

évben alapították vagy teljesen megújították és a bennük található könyvek és folyóiratok zöme is ebben az időszakban halmozódott fel.

Napjaink könyvtárosa lelkes, néha túl lelkes befogója az új technikának. Ha a könyvtárak lassúak s rugalmatlanok lettek volna, ha nem tudtak volna a technikai fejlődéssel lépést tartani, régen be kellett volna fulladniuk az utóbbi évtizedekben termelt új publikációk és új igények végtelen áradatába.

Partnerek a fejlődésben

A könyvtárosok és az eladók közti viszonyt az utóbbi években több ügy is feszültté tette. Bár a viharok elültek, a két félnek nehezebbé esik felismerni kölcsönös egymásra-utaltságukat, s megfelelkeznek arról, milyen hatékony volt együttműködésük a múltban, s lehetne a jövőben.

Az 50-es években az amerikai tudományos könyvtárakat elárasztották a doktori disszertációk, beszerzésük és katalogizálásuk problematikussá vált. A megoldást a már említett UMI jelentette: ez a vállalat azóta rendszeresen gyűjti, mikrofilmezi és bibliografizálja a disszertációkat; a Dissertation Abstracts c. szolgáltatása kiadványformában és számítógépes változatban is hozzáférhető. A disszertációkról másolatokat is szolgáltat. Mindevel mentesíti az egyes könyvtárakat ennek a bőséges és nehezen kezelhető anyagnak a tárolásától.

A könyvtárak úttörő munkát végeztek a dokumentumok – mindenekelőtt a folyóiratok – mikrofilme vitelében. Mivel azonban a lebonyolítás igen időigényes és költséges volt, a könyvtárak előbb egymással, majd kereskedelmi szervezetekkel állapodtak meg több ezer belföldi és külföldi folyóirat kurrens és retrospektív évfolyamainak mikrofilmezése ügyében.

Az utóbbi 30 évben alapított több ezer könyvtár állományának retrospektív kiegészítését könnyítik meg egyes reprint vállalkozások. Más vállalkozók komoly segítséget nyújtanak a kutatóknak könyvtári katalógusok könyvformában való megjelenítésével.

A könyvtárak szolgáltatási kapacitását bővítik egyes vállalatok speciális anyagok (pl. kiállítási katalógusok, vállalati beszámolók, fényképek stb.) katalógusainak és gyűjteményeinek közrebozsításával.

Csak néhány példáját soroltuk fel a könyvtárak és az új információs vállalkozások együttműködésének, s nem is említettük a hagyományos kiadók és könyvtárellátók ezreit és százait. Látnunk kell, hogy a vállalkozók új termékeket és szolgáltatásokat eredményező tőkebefektetései nélkül a könyvtárak valóban azok a statikus és változatlan intézmények maradtak volna, amilyeneknek őket a konvencionális bölcsesség elkönyvelte. Az amerikai üzleti élet mindig is megfelelő támogatója volt a könyvtáraknak, de arról sem szabad megfelelkezni,

hogy a könyvtárak hivatalos piacot jelentenek: 1980-ban 104 000 könyvtár 5,6 millió dollárt költött dokumentumokra, személyzetre és szolgáltatásokra [7]. Új ötletek, berendezések és szolgáltatások prototípusai sok esetben a könyvtárakban születnek meg, de mivel a kifejlesztéshez rendszerint már hiányzik a kellő tőke, átveszik a folytatást – többnyire mindenki előnyére – a nyereségre dolgozó vállalkozók.

A teljes képet kiegészítik az utóbbi évtizedben feltűnt nem-haszonra-dolgozó (non-for-profit) könyvtári társulások és hálózatok, amilyenek pl. az OCLC, a Research Library Group (RLG), a Washington Library Network (WLN), s amelyek új lehetőségeket tártak fel a könyvtárak számára megnyitva az üzleti vállalkozók kiiktatásával saját piacukat. E hálózatok és vállalkozások csak akkor számíthatnak sikerre, ha az eredményes vállalkozókat jellemző józan üzletpolitikát és piaci szakértelmet is el fogják sajátítani.

A könyvtár jövője

Az információs társadalom nem vezethet a könyvtár felszámolásához. A könyvtárnak továbbra is meghatározó missziója van a tudás megteremtésének, megőrzésének s terjesztésének abban a láncolatában, amely alapja és fenntartója információs társadalmunknak. E társadalom új technikája és szolgáltatásai egyben újjáélesztik a könyvtárat is.

A vállalkozók és könyvtárosok birtokába került technikának volt köszönhető a könyvtáraknak az a hatalmas növekedése és elterjedése, amely Gutenberg találmánya óta bekövetkezett. Hasonló méretű és jelentőségű fejlődést hozott magával az utóbbi két évtized során a számítógép és a hozzá kapcsolódó elektronikus technológia. A különbség csak az, hogy a nyomdatechnika elterjedéséhez és kifejlődéséhez évszázadokra volt szükség, míg az elektronikus technológia néhány évtized alatt képes volt gyökeresen átalakítani társadalmunkat.

Gutenberg találmánya a könyvtárakat abban a formában tette lehetségessé és szükségessé, amilyenben ma ismerjük őket. A mai elektronikus-számítógépes technika új minőségű „könyvtárat” és adatbankokat tesz szükségessé és lehetségessé, de azt senki sem tudhatja valójában, hogy mikor avul el, s egyáltalán *elavul-e a Gutenberg-típusú könyvtár*. Addig is azonban mindazok, akik a könyvtárak sorsáért felelősek, legyenek meggyőződve afelől, hogy a könyvtárosok és az információs vállalkozók arra használják az új elektronikus technikát, hogy egyfelől lehetővé tegyék a könyvtárak jelenlegi tevékenységünk hatékonyabb folytatását, másfelől elősegítsék az átmenetet az új és ma még ismeretlen információs jövőbe.

Hivatkozások

1. BAILEY, H. S.: The traditional book in the electronic age = Publishers Weekly, 1977. december 5., p. 24–29.
2. DESSAUER, J. P.: Why books won't die = Publishers Weekly, 1979. november 26., p. 23–25.
3. LANCASTER, F. W.: „Whither libraries? or, Wither libraries” = College and Research Libraries, 1978. szeptember, p. 356.
4. LANCASTER, F. W.: Toward paperless information systems. Academic Pr., 1978.
5. Into the information age, a perspective for federal action on information. Vincent Giuliano and others. Arthur D. Little, Inc. American Library Association, 1978.
6. GIULIANO, V. E.: A manifesto for librarians = Library Journal, 1979. szeptember 15., p. 1837–1842.
7. WHITESTONE, Q. D. P.: The shrinking library Dollar. Knowledge Industry Pub., 1982.

/DE GENNARO, R.: Libraries, technology and the information marketplace = Library Journal, 107. köt. 11. sz. 1982. p. 1045–1054/

(Zoltán Imre)

A mikroszámítógépek térhódítása a könyvtárakban

A legutóbbi néhány évben a mikroszámítógépes technika meglepő gyorsasággal terjedt el a könyvtárakban. Míg egyes könyvtárellátó cégek katalógusai 1981–82-ben említést sem tettek a mikroszámítógépekről, 1983–84-ben már több tucat oldalon ajánlották a különféle könyvtári munkafolyamatokban alkalmazható mikroszámítógépeket (a továbbiakban: mikrókat). A vezető könyvtártudományi szakfolyóiratok állandó rovatban foglalkoznak ezzel a témával. Ma már mikróval is elvégezhető sok minden, amihez korábban nagy központi számítógépet használtak. Az új technológiai lehetőségek, a megfelelő szoftverek, a mikrók kis mérete és alacsony ára megnyitotta számukra az utat a könyvtárakba is, mindenekelőtt a szakkönyvtárakba.

Egy szellemes megállapítás szerint „a szakkönyvtárak fő gondja, hogy mikroköltségvetésükkel és miniállományukkal makroszolgáltatásigényt kellene kielégíteniük”. Ennek az ellentmondásnak a feloldását éppen a mikroszámítógép ígéri.

A könyvtárakban használatos számítógépek főbb típusai a következők:

Központi nagyszámítógépek. Általában légkondicionált teremben helyezendők el. Másodpercenként egymilliónál is több műveletet képesek elvégezni. Elsősorban igen nagy volumenű adatfeldolgozást igénylő munkáknál alkalmazhatók. Áruk alsó határa kb. 100 000 \$.

Miniszámítógépek. Kisebbség, mint a nagy számítógépek, de nagyobbak, mint a mikroszámítógépek. Használhatók időosztásos üzemmódban (20–60 használó egy időben), nagy kommunikációs hálózatokban, nagy adatbázisok kezeléséhez. Többségük légkondicionált helyiség és hivatásos programozót igényel. Áruk alsó határa 20 000 \$.

A mikroszámítógépeket nevezik házi vagy személyi számítógépeknek is. Fő alkalmazási területük a kisebb

volumenű adatfeldolgozás és – kezelés, szoftverfejlesztés, egyszerűbb, személyes jelentőségű kalkulációk stb. Egy vagy több mikró a szoba vagy iroda asztalán is elhelyezhető, s az egyszerű kezelhetőség a laikusnak is lehetővé teszi a rendszer használatát. Áruk átlagosan 4000 és 5000 \$ között mozog (bár egyes mikrók már 300 \$-ért, bonyolultabb rendszerek 15–20 ezer \$-ért kaphatók.)

Az első személyi számítógépek inkább csak a hobbit kedvelők táborában terjedtek el. Már 1975-ben megjelent az Altair 8800 típus, 1976-ban az Apple rendszer, majd piacra dobták hasonló termékeiket az IBM, az Atari, a Hewlett Packard, a Commodore és a Digital Equipment Corporation vállalatok.

A mikró lehetővé tette, hogy egyes könyvtárak külön-külön fogjanak hozzá a gépesítéshez. Egy 1982-es felmérés szerint 154 kaliforniai könyvtár közül 70-ben volt már mikró, legtöbbjük szövegfeldolgozásra, kölcsönzési nyilvántartásra, költségvetés-készítésre, online keresésre, postázásra és változatos feladatokra alkalmas szoftver csomagok nyújtotta előnyökkel (Word Star, DB Master, CTI, Scripsit, Checkmate, PFS, Visifile, Overdue Writer stb.).

Egy másik felmérés negatív jelenségként regisztrálja, hogy nem kevés könyvtár többnyire beruházási megkötöttségekre hivatkozva nem törekszik a mikró bevezetésére. A húzódozás valódi oka inkább a ma már zavarbaejtően széles választék. Pedig tudomásul kell venni, hogy a jövőben egyetlen szakkönyvtár sem szolgálhatja ki eredményesen használóit a távoli, nagy adatbázisokban való online keresés nélkül. Míg egy műveletre nem képes közönséges terminál kb. 2000 \$-ba kerül, ma már alig magasabb áron hozzájuthatunk egy mikróhoz, modemhez és sornyomatóhoz. A mikró nemcsak az adatbázisokhoz való online hozzáférést, de különféle listák